

Мокеева А.М.

ОТЫРАРДЫН БААТЫРЛАРЫ
(Чынгызхан өзүнүн чоң кайгысына моюн сунуп, кудайдан жардам сурап турган кези)

Мокеева А.М.

ГЕРОИ ОТЫРАРА
(описывается состояние души Чынгызхана в мольбе о помощи у Бога)

A.M. Mokeeva

HEROES OTYRAR (describes a state of mind grief Chyngyzkhan and request for help from god)

УДК: 82:894.341:894.342(04)

Макалада Отырардын баатырларынын бири Чынгызхандын өмүр баяны жана өзүнүн чоң кайгыга моюн сунуп, кудайдан жардам сурап турган кези каралган.

The article deals with one of the heroes of the city Otyrar Chyngyzkhan, his autobiography, and his grief state of mind and a petition for help from god.

Чынгызхан катуу ооруп, төшөктө жатат. Айланасында бакшылар каардуу духту дуба менен кубалап чыгууга аракеттенип жүрүшөт. Бирок, булардын да шайы бош, анткени, жакындап келаткан ажалды алар да сезип турушат. Чынгызхан муну байкайт да, тигилерден ачык сыр сурайт: "Мен айыгамбы, же өлөмбү? Коркпой түз айткыла". Ошондо бакшылар анын сунушун кабыл алып: "Сиздин ооруңуз айыкпас оору, айыксаңыз балким Отырар шаарындагы бир дарыгердин тапкан жаңы дарысын пайдаланып айыгаарсыз. Бирок, аны кантип табасыз. Шаардын ханы Каирхан ал дарынын мүнөздөмөсү жазылган окууну китепканага өткөрүп таштаптыр. Ал эми китепкананын азыр кайда экени белгисиз дешет".

Аңгыча Жэлме келип, "Каирхан өлтүрүлгөндөн кийин эле анын карындашын бул жерге алып келгенбиз, бирок, ал шүмшүк бир да сыр ачып берүүчү түрү жок. Отырардын бийлөөчүсүнөн да ашкан өжөр неме көрүнөт" дейт. Бул кабарды уккан соң Чынгызхан ошол аял менен беттештирүүгө буйрук берет. Чынгызхандын абдан берилген кол башчысы Жэлмэ ага мындай акыл айтат: "Сен өзүңдүн кежирлигинди убактылуу таштагың да, ал аял менен жакшылап сүйлөш. Отырардын хандыгын ага сунуш эт. Эгер ал күйөөсү Айбарды, агасы Каирханды жана эл-жерин сүйгөн адам болсо, балким сыр ачып берет"...

Чынгызхан хан ордосунда катуу ой менен алышып отуруп, ошондо бир окуя эсине түшөт. Кайсы бир кыргындуу чабуул мезгилинде 80 жаштагы бир кемпир ага келип, мындайча сөздөрдү сүйлөйт: "Алты уулум, алты келиним бар эле. Тынч-аман өзүбүздүн эмгегибиз менен күн көрүп жүрчү элек. Бир күнү сен келдиң да,

бардыгын талкалап таштадың. Деги сенин жүрөгүңдө ырайымдуулуктун анча-мынча изи барбы?!". Ушул сөздөрдү айтканымда сен катуу жиндендиң да, нөкөрлөрүңө карган чалдарды, жаш балдарды кырып-жоюуга буйрук бердиң. Ошентип, алты баламдын бири жок, мына ушундай абалда калдым" - дейт да, аны каргайт:

Неужели Бог
Не накажет тебя
За все это?
Неужели в твоём сердце
Нет хоть капли милосердия?
Или ты, как дьявол,
Будешь и а впредь
Наслаждаться кровью -

(Көрсөтүлгөн китеп, 134-бет)

деп туруп, Чынгызхандын бетине түкүргөн соң, дароо эле анын башы алынат.

Кемпирдин өмүрү кыйылганы менен анын каргышы жүрөгүн көпкө чейин эзип, кыйнап келгенин эстейт. Ошол күнү түш көрдүм, - дейт ал, - анда кудайым мага мындай деди: "Өзүңдү-өзүң билип, өтүгүңдү төргө илип, каалаганыңды жасай бер". Мына ошондон бери менин кандуу кылычым жер үстүндө сайрандап жүрөт.

Тэбайдын арбагы: Жок, Тимужин, жаңылышасың, бул сенин ойлоп тапкан жомогуң. Мен сенин он бешинчи атаңмын. Сенин кылык-жоругуң жолдо калсын.

Чынгызхан. Ооба, мен бала кезде сиз жөнүндө көп жакшы сөздөрдү угуп жүрчү элем. Абдан боорукер, адилет адам экенсиз. Сиздин кантип өлгөнүңүздү дагы мага айтып беришкен. Ал мындай болуптур. Чөлдө адашып жүргөн кезиңизде сизге бир жолоочу адам жолугат. Аны сиз бооруңуз ооруп, атыңызга учкаштырып аласыз. Анан жүрө түшкөндө ысыкка чыдай албай атыңыз өлөт. Чаначта бир-эки күндүк сууңуз бар экен. Сиз аны баягы жолоочуга калтырасыз да, "мен карымын, өлөөрүм калды, сен жашсың, жашашың керек. Мына бул суу менен эптеп жаныңды сактап кал" дейт. "Бирок сага бир шарт коём, ошону аткарышың керек. Аман-эсен чөлдөн чыгып кетсең, мен жашаган жерге бар. Улуу

балам үйлөнгөнү жатты эле. Мени күтпөй үйлөнө берсин, ошону айтып кой".

Ырас эле жолоочу чөлдөн аман-эсен чыгып кетет, бирок, чалдын керээзин унутуп калат. Баласы атасын издеп чыгып, сөөгүн табат. Кайра айлына келсе, анын ала турган колуктусун башка бирөө ала качып кетиптир. Ошондо жигит жоонун артынан кууп жетет да, бирок, анын колунан ажал табат. Мына ошентип, сиз боорукерликтин айынан өзүңүз өлүп алдыңыз. Мен андай кылыкты эч убакта жасабас элем.

Ошентип, Чынгызхан он бешинчи атасын өзүнөн-өзү өлүп алган адам катары айыптайт, анткени, анын жан-дүйнөсүндө адамга кара ниет-түүлүк кылгандан бөлөк сезим жашаган эмес.

Тэбайдын арбагы. Отырарда бир укмуш дарыгер чыгып, айыкпас ооруларды айыктырып жатат имиш, бирок, ал бечара да ырайымсыздыктын курманы болуптур. Анын дарыгерлик касиети мындай экен. Эгер оорулуу адам бирөөгө жакшылык кылып, ошондон рахат алса, ал ага дарыдан да күчтүү таасир этет.

Чынгызхан. Мен бул жомокко ишене бербейм - дейт.

Арбак. Биздин бешинчи атабыз кан ооштуруптур. Бир желмогуз аялга үйлөнүп, ошонун кесепетинен сен ушундай кан ичкич болуп төрөлүпсүң. Мына эми өзүң да минтип ажалдын оозунда турасың. Мен сага жардамдашсам деген ниет менен келдим. Ал үчүн сен кудайдан кечирим сурап, күнөөңдү аз болсо да, жуушуң керек деген бабасынын пикирин кабыл албай коет. Чынгызхандын мындай кан ичкич болуп калышынын себебин Тэбай төмөнкүчө түшүндүрөт:

И пяти коленах
Произошло кровосмешение.
С неблагодарными
Злыми людьми
По женской ветви.
В результате,
Не получив необходимой доли
Добра и милосердия в крови,
Родился ты,
Зловредный и жестокий,
Потом без жалостно проливший
Реки безвинных слез
В разных концах земли.
А теперь с таким страхом
Сам переступаешь
Порог смерти.
(Көрсөтүлгөн китеп, 142-бет).

Чынгызхан. Бооруң оорубай эле койсун. Мени кудайым өзү колдоп алат.

Арбак. Анда мен сага бул сөздөрдү бекер эле убараланып айтып жаткан турбаймынбы. Анда эмесе мен кеттим.

Чынгызхан. Кетсең кет.

Теңдешсиз беттешүү

Ошентип, Чынгызхан Акеркени алып келдирет да, аны менен маек курат. Акерке болсо, тигинин ар кандай опузасынан коркпой, өлүмгө башын байлап, тике карап, оюндагы сөздөрүнүн баарын айтат.

Диалог

Чынгызхан. Бери мага жакын отур, айым. Алдыбызда бир топ маанилүү сөздөр бар, ошону сүйлөшүп алалы.

Акерке. Мейли сүйлөшсө сүйлөшөлү, бирок, мен үчүн жашоо кызыксыз, анткени эчак эле өлүмгө башымды байлап койгомун.

Чынгызхан. Антпезиз, сиз айдай сулуу жаш адамсыз, жашоону жаңыдан гана баштадыңыз. Мына, мен азыр сиздин сотунуздуң алдында турам. Эмне сөз айтсаңыз да, көтөрүүгө даярмын, - деген суроого аял: "Сиз - кан ичкичсиз" деп жооп берет.

Чынгызхан. Бул сөз мага өтө оор тиет. Мейли, дагы да чыдап угуп көрөйүн.

Акерке. Азыр биз экөөбүз тең бирдей абалда турабыз. Экөөбүздү тең өлүм күтүп жатат. Өлүм бардыгыбызга тең. Ал эч кимди аябайт.

Чынгызхан. Мен монголдордун чачкын улууларынын бардыгынын башын бириктирип, аны кынк эттирбей башкарып келдим.

Акерке. Менин күйөөм Айбар чоң окумуштуу жана акын, Отырардын эң сыйлуу адамы. Тоо-талааларды кыдырып, чөп жыйнап жүрүп, акыры бир жакшы дары ойлоп тапты. Көрсө, ал кишинин биринчи аялы катуу оорудан өлүптүр да, ошондон кийин ошол желмогуз ооруга каршы дары ойлоп чыгаруу үчүн талбай эмгектенип, акыры максатына жетиптир. Мен күйөөмдөн отуз жаш кичүүмүн. Айбардын улуу адамкерчилигин сыйлап, ага турмушка чыккамын. Бир тууганым Каирхан менин оюма каршы чыккан жок, биз чоң той бердик, анан баш кошуп калдык. Мен да күйөөм менен кошо бир нече элдин тилин үйрөнүп, көп китептерди окудум. Илимдин сырын ача баштадым.

Айбардын өлүмү

Главанын "Неровный поединок" ("Теңсиз беттешүү") деп аталышынын себеби, бир тарапта кан ичкич Чынгызхан, экинчи тарапта туткун аял турат. Күрөш, албетте, тең эмес. Мына ушул эпизоддо Акеркенин да, Айбар менен Каирхандын да өз Ата журтун чексиз сүйгөн адамдар экендигин далилдеген деталдар келтирилет. Алар Отырар шаарын баштарын өлүмгө байлап коргогон, өмүрү бычак кырында турса да, зулумдун ага сунуш кылган хандык ордун кабыл албайт (саткын болгусу келбейт). Анын образынын тарбиялык мааниси мына ошол чексиз патриоттуулугунда.

Акерке үй-бүлөгө, сүйгөн жарына абдан берилген аялзаты. Ал аялдарга мүнөздүү моралдык-этикалык нормаларды сактайт. Ошону менен бирге аялдын башкы милдети эринин жанына жанын кошуп жашоого тийиш деп эсептейт:

Воспарить душой
До полного духовного
Единения с человеком,
которого любит.

Б.а ал сезгенди сезип, ал жасаган жумуштарды кол кармашып бирге аткарып, ага канат-бутак болуу чыныгы сүйгөн жардын ыйык парзы. Акерке ошондой жар. Ал сандаган китептерди окуп, эринин жанында ага рухий таяныч болуп жүрөт, б.а. Айбар издеп жаткан кымбат баалуу дарыны табууга кол кабыш кылат.

Отырар шаарына жасалган чабуулда Айбарга ок тийип, ал өлүм алдында жаткан. Жанында аялы Акерке жана он төрт жашар баласы Жайнар отурушат. Аңгыча Чынгызхандын уулу Жуучудан аялдар менен балдарды шаардан чыгып кеткеле деген буйрук түшөт. Бул кабарды угуп, Айбар аялына мени таштап, эптеп жан соогалап качкыла дейт. Бирок, алар макул болушпайт. Бир убакта ал экөө эшикке чыгып кеткенден кийин Айбар акырын туруп барып, сандыктан ууну алып ичип жиберет. Тигилер кайра келгенде ал өлүп жаткан болот. Баласы катуу кейип, эми ал шаарды коргоочулардын алдыңкы катарында боло тургандыгына ант берет.

Бул психологиялык жактан абдан оор эпизод. Үчөө - атасы, аялы, баласы - бири-бирин кыйып таштап кете албай, абдан кыйналышат. Айбар келечекте тукум улай турган уулу аман калса деп, ошону сакташ үчүн аларга жүк болбой өз жанын өзү кыят. Бул ошондой татаал кырдаалдан чыгуунун бирден-бир жолу болчу. Ал эми Акерке үчүн Айбар да, 14 жашар Жайнар да кымбат. Эмне кылат, кандай айла табылат?!... Мына, баласы атасын кыя албай турган учурдагы анын айткан сөздөрү:

Отец, умоляю
И прошу Вас,
Не делайте этого,
Или вы хотите,
Чтобы я всю жизнь
Презирал себя?
Подумайте,
Вы нашему народу
Куда нужнее
Чем я...
Принять свою смерть
Как настоящему мужчине -
У стен Отрара..

(Көрсөтүлгөн китеп, 158-бет).

Кийин Чынгызхан баласы Жуучунун аялдарга көрсөткөн "боорукердигин" катуу айыптап жазаласа, башка бир уулу аялдар менен балдарга аябай кордук көрсөтөт.

Диалог андан ары уланып, Чынгызхан Отырар шаарында бир окумуштуу тири шумдуктуу жарылгыч зат (курал) тааптыр деп укканын Акеркеден сурайт, көрсө ал чыныгы болгон факт экен.

Ал киши куралды табаарын тапкан, бирок, анын технологиясын эч ким билбес жерге каттырып таштаган. Кийин Чынгызхандын колу

Отырарды курчап келгенде баягы курал тапкан адам ал тарапка качып өтмөк болгондо Каирхан карматып, өлтүрүп салган. Ал абдан туура чечим болгон, анткени, каардуу курал ээси мекенин саткан чыккынчы болчу, Каирхан Меккеге бараткан соодагерлерди тоноп, бардыгын кырып таштаптыр деген дагы бир жалаанын башын чыгарганда, ага Акерке мындай жооп берет: "Аны жасаган сиздин өзүңүзсүз. Баарын кылып коюп, анан башка бирөөгө жалаа жаап отурасыз. Сиз ошол тонологондорду шылтоо кылып, анан шаарга чабуул жасап киргенсиз".

Диалогдун катышуучулары андан кийин аялдар темасына өтүшөт

Сиздин өзүңүздүн менчиктүү төрт аялыңыздан башка, беш жүз туткун аялдарыңыз бар экен. Ошонун баары сиздин жеке кумарыңызды кандыруу үчүн кызмат кылат деген сөзүнө Чынгызхан макул экендигин билдирип, "ооба, мен турмушумда көп эле душмандарымды тебелеп-тепсеп, аялдарын мазактап, кумарымды кандырып келгеним чын" дейт.

Бул жөнүндө менин да укканым бар, - дейт Акерке, - татар ханы Черенаны өлтүрүп, анын эки кызын туткунга алыпсыз да, аял кылыпсыз...

Акерке сүйлөйт: Кээ бирөөлөр убактылуу келе калган сезимди сүйүү менен алмаштырып, туура эмес түшүнүп жүрүшөт. Жан-дүйнөсүндө жакындык болбогон соң, дененин кумары - бул өзүн-өзү алдоо гана болуп эсептелет. Улуу Каирхан да сүйүү жөнүндө дал ушундай ойдогу киши экен. Аны ал акын катарында өзүнүн бир жигитке арнап жазган ырында билдириптир. Ал эми Айбар болсо чыныгы сүйүүнү даңктап:

Ощушает ли она
Твои вдохновенные полеты,
Твои радости и муки
Своим седьмым чувством? -
(Көрсөтүлгөн китеп, 172-бет)

Бирок, Чынгызхан аялга карата катып калган көз карашынан эч качан баш тарта албасын билдирет. Ошондон кийин аялдын мүнөзүнө кудай таала берген мындай аныктама келтирилет.

Чынгызхан. Мына менин аялдарга берген мүнөздөмө:

И Бог, собрав
В одном сосуде
Лучи горячего солнца,
Свежесть родника,
Красоту и нежность цветка,
Щедкость осени,
Влюбчивости мотылька,
Верность лебедя,
Изменчивость хамелеона,
Непостоянство ветра,
Плаксивость облака,
Покорность коровы,
Упрямство осла,
Болтливость сороки,
И хитрость лисы,
Добавил туда

Еше самую малость -
Ярость, коварство
И злопамятность змеи,
Усердно и тщательно перемешав
Все собранные свойства,
Всеvyšний сотворил
Прекраснейшую женщину.

Бул эң сонун мүнөздөмө менен Акерке макул. Ал иш жүзүндө Чынгызхан анын ошондой мыкты касиет-сапаттарынын баарын тепсеп салып, анын бир гана "моюнсуунуучулук" ("покорность") белгисин жактырат экен.

Акерке ошондон кийин бир топ туткун аялдарды Чынгызхан эч кимге билдирбей, Ысык-Көлгө чөктөргөндүгү тууралуу сураганда ал таңгалып, "муну кантип билип алдыңыз?" дейт да, мынчалык сыр ачылып калган соң, чындыгын айтууга аргасыз болот. Көрсө ал аялдар анын көзүнө чөп салып, нөкөрлөр менен жашыруун жолугушуп жүрүптүр. Аны калгандарга сабак болсун үчүн жасадым. Жашоо мыйзамы ушундай, күчтүүлөр күчсүздөргө бийлик кылып келген, мындан ары ошондой болот дейт. "Эгерде мен, - дейт ал, - сиз менен бүгүнкүдөн башкача кырдаалда жолугушканымда уу тилиңизди эчак эле кестирип таштамакмын. Болуптур эми бардыгын кечирейин, сизди Отырар шаарына бий кылып шайлайын".

Ушул жерге аял темасына байланыштуу бир эпизод киргизилген. Ал байыркы грек философу Сократтын Гетера деген аял менен жолугушуусу. Анда Сократтын алдына төмөндөгүдөй суроолорду коет.

Биринчи суроо: "В чем заключается главный и общий недостаток славного пола?"

Ага философтуу жообу мындай: "Аялзатынын көбү өзүнүн табияты боюнча күйөөлөрүн өздөрүнүн кызыкчылыгына карата бурууга аракеттенишет. Ал эми аз сандагы акылдуу аялдар гана аларга илбериңки мамиле жасап, ошол аркылуу көп ийгиликтерге жетишишет".

Экинчи суроо: "Ал эми сиз мен жөнүндө кандай ойдосуз?" -

Жооп: "Жараткан аялзатына эркекти кызыктырар өзгөчө бир таттуулукту тартуулаптыр. Көп эркектер ошонун айынан улам бир аялга кызыкчылыгы артып, адашып келүүдө".

Үчүнчү суроо: "Сиз көп шакирттерди жакшылыкка үндөп, тарбиялап келесиз. Бирок, мен аларга күнбү, түнбү, бир эле каш серпип, жылмайып койсом, алар менин артымдан ээрчип алышат".

Дал ушул жерге келгенде Сократ Гетерадан жеңилгенин мойнуна алат.

Ушул окуядан улам Чынгызхан "аялзатына эч кандай мораль окуунун кажети жок. Аларга бир гана катуу бийлик талап этилет" деген жыйынтык чыгарат:

И в нескончаемом
Круговороте жизни
Сила и власть

Остаются во все века
Всеподавляющими.

(Көрсөтүлгөн китеп, 186-бет).

Чынгызхан менен Акеркенин диалогу андан ары уланат. Чынгызхан Акеркеден айыкпас оорунун дарысын сурайт, бирок, андан оң жооп ала албайт. Акерке абийир, ар-намысты бийликке сатпай тургандыгын кескин айтат.

Сөзгө Чынгызхандын улуу аялы Бортэ катышат

Ал Чынгызханга кайрылып мындай дейт: "Мен Акерке менен сүйлөшүп көрдүм, анын эрки майтарылыгыс аял экен. Күйөөсү Айбар агасы Каирхандан да кем эмес өжөр, туруктуу. Мен сүйлөшкөн кезде ал такыр тилин тарткан жок.

Демек, Акерке эл жеринин кызыкчылыгы үчүн бир кадам да артка чегинбеген нагыз патриот.

Каирхан

Каирхандын образы да Айбардыкы сыяктуу эле Акеркенин эскерүүсү аркылуу ачылат. Бул киши өз Ата Мекени үчүн берилген адамдарды "алтын казына" деп эсептеген. Ошондой алтын байлыкка арзырлык үч адамдын ысмын атайт. Биринчиси акын жана окумуштуу **Айбар**. Ал өз өмүрүн айыкпас оорунун дарысын табууга арнап, абдан гумандуу иш жасаган.

Отырар шаарын душман басып келгенде Каирхан казына башы Месбайга "алтын казынаны" сактоого буйрук берсе, ал шоркелдей анын кыйыр маанисин түшүнбөй, аны материалдык байлык деп ойлоптур. Көрсө, "өлкөнүн жүгүн көтөргөн" ("люди которые носят в себе основной духовный стержень нации") үч инсанды кантип болсо да, аман сактап калуу жөнүндө айтыптыр. "Народ без великих личностей просто сборище, его несчастье" (196-б) дейт ал.

Баласына тарбия берүү максатында Каирхан төө тикен жана камгак тууралуу икая айтып берет. Биринчи өсүмдүк тамырын өтө терең жана узун жаят, ал эми камгак бечара болсо кичине шамал жүрсө эле учуп жөнөйт. Мындан төмөндөгүдөй корутунду чыгарат:

Только благодаря прочным

Корням

Сможешь ты

Глубоко понять

Боль своего отечества - (198-бет)

дейт ал уулуна. Ошондой тамырын терең жайган улут сыймыктарын сактап кала албаган Месбайды Каирхан өлүм жазасына буюрат (199-бет). Ал шордуу элди ойлобой, мешок кийип, аялына көтөртүп шаардан биринчилерден болуп качып чыгыптыр. Ушундай кара башы үчүн гана кам көргөн адам сөрөйдү жардамчы кылып дайындаган катасын жууш үчүн өзүнө 40 камчы жаза дайындайт да, аны нөкөрлөрдүн бири ишке ашырат. Мына, нагыз элдик адам, чыныгы эр жүрөк, мекенин чексиз сүйгөн патриот.

Каирхандын Отырардын аялдарына кайрылуусу Чынгызханга жетип, ал анын көзүнө, кулагына коргошун куйдуруп, аябай ырайымсыздык менен кыйнап өлтүрткөн.

Анын дагы бир мыкты сапаты Отырар шаары кыйрар алдында аялдарга кайрылып, айткан сөздөрү булар:

Эркектер Отрарды коргоо үчүн жүрөгүнүн акыркы согушуна чейин турууга даяр. Чынгызхан болсо шаарда бир да эркек тирүү калбасын деп буйрук бериптир. Аялдар, эгер силер аман калсаңар тукум улагыла, Чынгызхандын кылганын эч качан эсиңерден чыгарбагыла. Ал кийинки муунга сабак болсун, мындай деспот, кан ичкич экинчи баш көтөрбөсүн. Силер Чынгызхан оо дүйнөгө кеткенде анын мүрзөсүн издеп таап, үч кара таш ыргыткыла. Бул силердин ага айткан наалатыңар болуп эсептелет.

Акерке Каирхандын Чынгызханга берген баасын мындай деп эскерет: **"Мой брат Каирхан, - дейт ал, - считал его гением, только гением злым и глубоко несчастным, рождающимся раз в тысячу лет"** (205-бет).

Акеркенин Чынгызханды тизесине чөгөлөтүп багындырганы анын Отырар шаарын коргогон баатырлардын бири экенин айгинелеген көркөм деталь. Анын үч уулу Отырар шаарын коргоп курман болгон. Кызын деспоттун желдеттери найзага илип алып, ары-бери силкилдетиپ кыйнап өлтүрүшкөн. Финалда Акеркенин тагдыры да трагедиялуу аяктайт. Финалда Чынгызхан анын ага эң берилген жигити Жэлмеге мындай керез калтырат: "Мен өлгөндө кырк туткун кызды кошо көмгүлө. Эң башкы курмандык катарында Каирхандын карындашы Акерке менин тигил дүйнөдөгү туткунум болсун".

Бул сөздү Чынгызхан Акеркеге мурда айткан кезде ал ага мындай деп жооп берген: "А мен тирүүмдө да, өлгөндө да Айбардын сүйүктүү жары болуп кала берем!..."

Ошол сахнадан кийин Чынгызхан катуу кайгыга түшүп, жанын коерге жер таппай кыйнала баштайт. Анан Жэлмени чакырып, "жанагы желмогуз катындын айтканы чын окшойт, чын эле менин өлүмүм жакындап калды көрүнөт. Көз жуумп кетсем, эч кимге билгизбей мени баягы экөөбүз болжогон жерге көмгүлө" деп керээз-буйрук айтат. Кийин ал керээз так аткарылып, Чынгызхандын сөөгү коюлган мүрзө табылбай калат. Бул кан ичкичтин кырк амалынын бири болчу. Эгер ал сыр ачылса, ал деспоттун сөөгүн кескилеп көрүнгөн жерге ыргытып мазактоого татыктуу жүзүкара эле.

Тыянак

"Чынгызхандын пенделик купуясы" драмасы нагыз патриоттук чыгарма. М.Шаханов Чынгызхан темасынын бир гана үзүмүн алып, ошол аркылуу бул адам кейпиндеги желмогуздун портретин тартып берүүгө жетишкен.

Дүйнөгө ысмы белгилүү экинчи Аристотель деген атка конгон Абунасыр аль-Фарабини, айыкпас оорунун дарысын тапкан окумуштуу жана

акын Айбарды, өлкөнүн жүгүн көтөргөн азамат уулдарды "алтын байлык" деп түшүнгөн Каирханды берген Отырар шаарын Чынгызхандын чабуулунан коргоо Ата Мекендик согуш убагында өлкөнүн ыйык шаарлары Ленинград менен Москва үчүн фашисттик баскынчылар менен салгылашканга барабар эле иш болгон. Ошон үчүн Отырарды сактап калыш үчүн алты ай бою Чынгызхандын "жеңилбес" армиясы менен айыгышкан кармашка чыккан Отырарчыларды нагыз баатырлар деп айтууга толук негиз бар. Чынгызхандын кары-жашына, катын-балага карабай элди аесуз кырганы Гитлердин мыкаачылыгынан да ашып түшкөн. Бул эки кан ичкич табияты боюнча окшош. Ушул жерде эл акыны К.Маликовдун төмөнкү саптары эске түшөт:

Айбан десең -

Адамга окшоп кийинген,

Адамга окшоп,

Үн салганы билинген.

Адам десең -

Айбандан да мыкаачы,

Адам неге

Кырылбайт деп күйүнгөн.

Мурун кессе,

Көз чукуса,

Баш алса,

Канга батып,

Кой сойгонсуп сүйүнгөн¹.

Бул таамай сүрөттөө эки жырткычтын тең мүнөзүнө дал келет.

Чынгызхандын зулумдугу драмада бир нече көркөм деталдар менен таасын ачылып берилген. Мисалы, бала чагында бир тууганын арзыбаган эле чатак үчүн өлтүрүп койгону, өз баласы Жуучуга жасаган мыкаачылыгы, аны кармаган 80 жаштагы кемпирдин башын алганы, кул аялдарын Ысык-Көлгө чөктүргөнү, Отырардын ханы Каирханды кыйнап өлтүргөнү, жүзүкаранын бетин ачып, маскара кылганы үчүн Акеркени өзү менен кошо тирүүлөй мүрзөгө көмдүргөнү - мына ушунун баары таамай, таасын айтылган курч сөздөр менен ачылып берилгени автордун чоң ийгилиги болуп эсептелет. Дагы бир өзгөчөлүк, Чынгызхан окуясын кадыресе эле тарых катары эмес, аны бүгүнкү күн менен байланыштыра алгадыгы.

Драмада жер жүзүн жексен кыла турган каардуу курал ойлоп тапкан окумуштуу тууралуу да сөз жүрөт. Андан ашып түшкөн атом деген балекет азыркы кезде адамзаттын колунда коркунучтуу курал катарында сакталып турат. Эгер Чынгызханга окшогон дагы бир кан ичкич чыкса, адамзаттын тагдыры эмне болот? Бул тууралуу Шахановдун ага-досу Айтматов да тынымсыз жазып, адам баласын акыл-эстүүлүккө чакырып келгени белгилүү. Шахановдун "Чынгызхандын сыры" драмасы да ошолорго үндөш. Эми дагы бир мыкаачы төрөлбөсө экен деген подтекст-идеяны бул эң сонун чыграма алып

жүрөт. Драманын идеялык жүгүн көтөрүп турган негизги гуманисттик пафос мына ушул.

Адабияттар:

1. Айтматов Ч. Чыгармаларынын беш томдугу. -Б.: Шам, 1999, т.3.
2. Айтматов Ч. Очерки, статьи и рецензии о творчестве писателя. - Ф.: 1978.
3. Айтматов Ч. В соавторстве с землей и водою...
4. Чингиз Айтматов - Мухтар Шаханов. Плач охотника над пропастью (исповедь на исходе века). - Алматы, Рауан, 1996.
5. Мухтар Шаханов. Космоформула карающей памяти (Тайна, унесенная Чингизханом). - Изд. "Арыс", Алматы, 2002.
6. Садыков А., Жантаев А. Чынгыз Айтматов реализм дүйнөсүндө. - Б.: 2002
7. Садыков А., Байсабаев Б. Чынгыз Айтматовдун чыгармачылыгы адабияттын системалуу курсунда. - Б.: 2003.

Рецензент: к.филол.н., доцент Сыдыков Н.
